NODVS L'aperiòdic virtual de la Secció Clínica de Barcelona
Dipòsit legal B-24256-2010. ISSN 2013-8539

NODVS XLVII
Setembre de 2016

Són les condicions de l'entorn que determinen, o és l'elecció del subjecte el que determina el seu futur?

Treball presentat en Seminari d'investigació "La Insondable elecció del ser". Febrer del 2016.

Àngels Capellas

Resum

Aquest text reflexiona sobre el lloc i la pràctica del treballador social orientat pel discurs psicoanalític, en un marc institucional des del qual s'intenta articular la responsabilitat subjectiva i les decisions que aquesta comporta, amb la realitat social.

Paraules clau

Treballador social, responsabilitat subjectiva, assistència social, entorn social.

Aquest treball parteix d'una frase que em va fer pensar en casos de la meva pràctica, en els que la situació social i familiar, objecte d'atenció pel treballador social, impressiona estar en un carreró sense sortida. En un atzucac.

La frase referida es de J. P. Sartre i diu: "Uno es el resultado de lo que hace con lo que los otros han hecho de él"[i].

Desenvolupant la frase per l'interès que té pel treball social, he intentat articular certes lectures amb la mateixa pràctica professional.

Per una banda tenim aquesta frase, i per l'altra tenim l'ensenyança de Lacan, fent referència al Seminari 4 del que jo he agafat una part.

Lacan recolzant-se en Freud parla de l'experiència primigènia d'una satisfacció perduda que el subjecte al llarg de la seva vida pretén recobrar en una cerca inconscient que el portarà a fer unes eleccions en contra d'unes altres. És la mateixa cerca la que porta a prendre decisions que després poden ser causa de malestars.

Dit d'altra forma, son decepcions respecte al gaudi que s'espera trobar.

Dipòsit legal B-24256-2010. ISSN 2013-8539

És a dir que primer pel subjecte hi ha una experiència amb l'objecte que és molt significativa per ell, i després el que hi ha són rencontres amb l'objecte, repeticions, que sempre són discordants entre l'objecte buscat i el trobat, per que, el significant, el llenguatge ja ha marcat l'objecte amb una falta i d'alguna manera, el distorsiona.

Les repeticions es tornen decepcions reiterades.

En la pràctica

Històries familiars, descriuen a persones adultes i en conseqüència als seus fills, que viuen en la marginalitat, amb greus dificultats de subsistència o de problemes de parella per exemple, en moltes ocasions degut a conductes inadequades a la resolució dels problemes. Molts d'ells viuen amb dependència crònica dels Serveis Socials, com si aquests fossin la mare nutrícia que els va cobrint les necessitats.

Abans anar al psicòleg o a serveis socials era alguna cosa que la gent en general evitava. Es vivia en negatiu i es buscaven solucions als problemes amb l'aixopluc de l'entorn familiar/social. Ara està tant socialitzat que tothom va a demanar solucions, s'ha convertit en un dret.

Moltes d'aquestes famílies es presenten com a "Víctimes". Víctimes innocents sempre per causa d'un altre maltractador. Ja sigui en l'entorn familiar, laboral, veïnal o social.

Són subjectes que han viscut aconteixements traumàtics que, com tothom, subjectiven de forma particular.

Però aquests subjectes concrets són víctimes, i també actors de la pròpia vida, que consenteixen en ocupar aquest lloc. Aquestes persones expliquen el què els passa, i en la seva explicació el to de denúncia emprat els permet obtenir una categoria social col·lectivitzada que els dóna la possibilitat d'obtenir drets a tractaments i compensacions econòmiques.

Per la mateixa pràctica en el treball social, sabem que resoldre una necessitat, responent a una demanda i sense més, serà una solució momentània i que la necessitat es tornarà a reproduir per que l'assistencialisme redueix el subjecte a ser un "usuari" i "l'usuari es consumidor". És algú que té dret a utilitzar una cosa de l'altre.

Aquest reduccionisme promogut per l'impuls dels protocols i l'afany quantificador, esborra la particularitat del subjecte, la possibilitat de fer-se responsable. El consumidor es converteix en consumit, utilitzat per les politiques socials. Se l'homogeneïtza per les seves formes de fer, per la fenomenologia, convertint-la en diagnòstic: dona maltractada, sense sostre...

El que interessa als protocols és el ciutadà com objecte de drets i produeix que el subjecte desaparegui confós en l'oferta drets per homogeneïtzar-se en usuari de programes. En usuari agrupat amb altres per un tret que justifica la raó d'existir del programa que es suposa l'ha d'ajudar.

Implicant-nos en la relació assistencial invertim esforços i responsabilitat. En contra, responent al discurs administratiu, es va a escoltar el que ja es sap i així es pot complimentar el protocol, convertint en mercaderia la demanda.

Amb aquests casos, es poden fer dues lectures des de dues perspectives:

Dipòsit legal B-24256-2010. ISSN 2013-8539

Una d'elles és la que es fa, en general, des de les polítiques socials. Aquestes analitzen una sola causa: l'entorn asocial, patològic, mancat de recursos o negligent i prenent aquesta causa com l'etiologia del que està succeint, se'ls assisteix per tal d'obtenir l'objectiu d'adaptació, i en conseqüència obviant la pregunta per lo particular i el patiment individual de cada subjecte.

L'altra lectura, és la que es pot fer, reprenent a Freud. Ell també va fer el seu recorregut. En un inici ell creia que la realitat, s'imposava en les histèriques i que per això quedaven paralitzades.

Es referia a la realitat del seu entorn, les condicions i les actituds dels altres envers elles. El lloc que els altres els hi donaven.

Després es va adonar que l'important no era tant la realitat, sinó com elles pensaven la seva realitat. La seva realitat psíquica era la que les deixava paralitzades. No era tan important l'aconteixement, sinó com elles el vivien.

En les primeres entrevistes s'escolta quin lloc donen els pares al fill i algun tret que orienta en la posició subjectiva d'ells. Aquest tret serà el que transmetran al fill.

Moltes de les demandes d'atenció que es reben per infants venen formulades per pares i mares que no donen importància a la pròpia història, negadors de l'inconscient, que no poden o no volen assumir la seva incidència en el què li passa al fill.

No sempre els pares poden esdevenir subjectes responsables, assumint què de la seva posició subjectiva afecta en els fills. Però els professionals hem de ser conscients de que els pares, saben, encara que no ho sàpiguen i que podem fer un acompanyament en un recorregut on poden, o no, esdevenir responsables.

Que l'usuari no es faci responsable des del inici, no vol dir que se l'hagi de deixar caure, més aviat cal sostenir-lo i donar-li l'oportunitat de responsabilitzar-se.

I seguint en la mateixa línea no podem deixar de mencionar la funció del símptoma. El símptoma és útil pel subjecte i no es tracta d'esborrar-lo o de obviar-lo. Es tracta d'escoltar-lo. Es sàpiga o no que s'està parlant /escoltant un símptoma.

No es tracta d'infatuar-se apuntant a que s'ha d'introduir l'inconscient. Es tracta d'una formula més senzilla. Es tracta d'escoltar, de deixar parlar sobre el que li passa al subjecte. D'interessar-se per ell i acompanyar-lo. D'escoltar lo que per ell és important i el serveix també per establir llaç social.

També es tracta de deixar que potser s'instauri la transferència.

Mares amb posicions subjectives i estructures mentals ben diferents, necessiten que es tingui en compte la seva paraula. Això els reconeix com a subjectes. Els dona un lloc particular. L'escolta, o millor dit, l'efecte del propi discurs sobre un mateix quan l'altre no es qualsevol, els permet fer un recorregut construint alguna cosa. Produint re-significacions de les pròpies paraules, de la pròpia història. El contrari és negar-los l'oportunitat de la responsabilitat.

Per què la necessitat de reflexionar sobre la pràctica?

Per poder treballar en l'entorn social, en coordinació amb altres serveis, i amb el propi equip,

Dipòsit legal B-24256-2010. ISSN 2013-8539

s'ha de poder tenir una elaboració teòrica pròpia, construïda des de la pràctica, en revisió constant per cada cas, que justifiqui i pugui explicar la intervenció, ja sigui de l'ordre de la paraula i l'escolta o de gestió de recursos amb la paraula i l'escolta.

Treballar en un servei públic obliga a tenir molt en compte no nomes l'encàrrec administratiu definit en un Decret, sinó també la moral predominant, i el moment cronològic en que s'actua.

La moral té a veure amb els valors i les normes que queden obsoletes segons les polítiques del moment.

Avui la base de l'encàrrec és integrar en la societat concreta. Adaptar amb tècniques mèdiques, psicològiques o socials.

Es tracta de fer desaparèixer les diferències. No interessen el malestar ni el patiment. Els indicadors de qualitat no ho contemplen. La moral i la norma pretenen homogeneïtzar les formes de fer i ser, les conductes de les persones que consulten, i així també es pot quantificar i avaluar la rendibilitat dels serveis.

A tal fenòmen correspon tal diagnòstic. És un determinisme que permet quantificar i després avaluar.

Això és així i és constatable també pel malestar que ocasiona en alguns professionals, i per això hem de poder mostrar la posició de responsabilitat del professional que pot adonar-se'n de que es pot introduir, en contraposició i alhora en convivència amb l'encàrrec descrit, el concepte de l'ètica fent referència a la posició que tant el professional com la persona que consulta poden tenir.

L'ètica forma part de lo més particular del subjecte i no només del coneixement. Sense ètica personal és difícil fer existir l'ètica professional. L'ètica també es pot dir que és com una presa de distància de les formes morals. És un treball reflexiu que té en compte les conseqüències de les decisions professionals a prendre.

El professional pot ser conscient de que no n'hi ha prou amb que ell mateix tingui un bagatge de coneixements. Ell mateix pot quedar implicat, sense adonar-se'n, en la relació amb la persona que consulta. Identificacions i prejudicis, són conceptes que estan en la relació amb l'altre, s'estigui en el lloc del professional o del que consulta.

El professional ha de poder escoltar la particularitat de cada subjecte.

La supervisió és una bona eina.

En la teoria d'altres disciplines

Insistint en la pregunta que guia aquest treball d'elaboració on es qüestiona fins on podem parlar de que hi ha condicions que determinen el futur d'una persona, o que tot comença per una elecció del subjecte?

Una de les moltes frases que aporten una orientació a la pregunta es troba en l'ensenyança de Lacan que ens diu que de "la nostra posició de subjectes som sempre responsables"[ii] .

Podem dir que la causa que ajuda "a fer subjecte" sempre es l'Altre. El subjecte no

Dipòsit legal B-24256-2010. ISSN 2013-8539

s'autogenera. "Cap subjecte pot ser causa de si mateix"[iii], però de la seva posició de subjecte n'és sempre responsable.

També tenim a Freud que ens diu que el subjecte per ser-ho necessita de la presencia de l'Altre, i que per tant la psicologia individual, no deixa de ser una psicologia social.

La creença de que tot individu pot respondre com subjecte és necessària per donar-li l'oportunitat de treballar la pròpia responsabilitat en les qüestions que li pertoquen: fills, feina, parella, etc.

La suposició d'un subjecte és necessària per escapar a un determinisme que condemnaria al subjecte al estatut de víctima.

L'Altre, l'entorn més proper al nen, adquireix per l'Infant una importància determinant per que és qui li ofereix els significants i les identificacions que el nen anirà triant per convertir-se en subjecte.

Dit d'altra forma, els significants que se li ofereixen aniran marcant al subjecte. No es que ell trií de forma conscient. S'anirà instaurant una manera de ser i de fer, que de forma inconscient anirà organitzant la seva manera d'estar en la vida. (gaudi) I el definirà per les respostes que anirà repetint en els esdeveniments que li vagin succeint.

Articulació entre el subjectiu i el social

L'interès d'aquest tema pel treball social és que la seva finalitat i els mitjans que utilitza, tenen a veure amb la relació que estableix el subjecte amb el seu entorn i un dels objectius del treball social és, després d'una avaluació diagnòstica, valorar la pertinença d'incidir en l'equilibri de les necessitats i les actituds de l'entorn més proper al nen quan aquestes no són favorables pel seu desenvolupament.

És fonamental tenir en compte la importància del treball directe amb l'Infant. Per què, l'esser humà tractat com a subjecte de ple dret tindrà més possibilitats de "triar" en la seva vida, i l'entorn familiar no serà l' única i determinant causa que el condicioni.

Es tracta de trobar la figura d'un Altre que li ofereixi respostes diferents a les que es troba en la família o inclús en el marc escolar.

El treball social consistirà en reduir les dificultats, els impediments per que el nen pugui estar atès i/o tenir una qualitat de vida que no entorpeixi el seu desenvolupament.

A partir d'aquí es pot formular la hipòtesis de treball que podria ser una nova versió de la frase de Sartre dient que lo important és la forma que troba cadascú, cada subjecte, per fer front al que li passa i l'entorn condiciona per que és el que posa la realitat.

Devant famílies amb greus problemàtiques del ordre de les necessitats, sabem que no podem incidir nomes en donar suport a la resolució de les mateixes, seria com anar tapant la possibilitat d'un altre tipus de demanda. A més les situacions no són mai simples ni es deixen reduir a un sol registre ja sigui educatiu, relacional, mèdic o econòmic.

Les dificultats de les persones que consulten, majoritàriament, responen a una multi causalitat.

Dipòsit legal B-24256-2010. ISSN 2013-8539

No podem perdre de vista la singularitat de cada subjecte, doncs si així ho fem, anirem directes a fer encaixar la persona que consulta en els ideals socials amb els que, sense ser-ne massa conscients, estem compromesos.

Segons la posició del professional podem escoltar o actuar, respectar o imposar, tractar de localitzar lo singular de cada subjecte o reduir-lo a una categoria social.

Tenim el compromís de no deixar que els subjectes s'autodestrueixin o destrueixin als altres. Com ens recorda E. Molleda quan cita a E. Laurent, tenim "el deure de no deixar morir a un subjecte en la seva addicció al gaudi"[iv]. Això es un compromís ètic, i la seva finalitat sempre ha d'anar lligada a un subjecte en particular i no a un ideal generalista.

I la forma de practicar aquest objectiu des del treball social consisteix en facilitar a la família una articulació entre el subjectiu, quina part de responsabilitat tenen ells en les seves eleccions, i el social, les repercussions de les eleccions.

El treball social com a disciplina teòrica

El lloc del treballador social és un lloc de interlocució que implica un saber i una autoritat en el doble sentit normatiu i epistemològic, l'objecte a treballar per aquest professional és "l'esser humà en interacció amb el seu medi"[v].

El lloc, com en totes les professions, no només el dóna el títol, el lloc el dóna el que ve. I és un lloc d'escolta, on en general s'hi va per fer una demanda i obtenir una resposta que no qüestioni subjectivament. Però, tot i així en aquest lloc també es pot prendre la paraula de l'altre seriosament i retornar-li l'obligació que li correspon com a subjecte per que pugui començar a fer-se responsable.

Dit això es pot reconèixer que l'objecte a treballar és quasi un impossible, per que com llegim en Freud en "El Malestar en la Cultura", precisament una de les tres raons per la qual la felicitat no és fàcilment accessible, és la relació amb els altres, "la regulació de les relacions humanes en la família, l'Estat i la societat"[vi].

Als Serveis Socials venen persones amb queixes i demandes de malestars i carències. Podríem dir que convoquen les formes de gaudi. Són queixes, en la majoria, conseqüència de les pròpies eleccions.

Per Freud, l'home pateix d'allò que ignora de si mateix.

Des del treball social cal no donar resposta immediata a la queixa. La queixa és la part del símptoma que es va repetint i si donem resposta, aconseguim un "usuari" que es refugiarà en els Serveis Socials, enlloc d'assumir quina és la seva part de responsabilitat en el què li passa per poder fer un canvi.

Com a resum del treball realitzat fins ara, i de les lectures fetes ens quedem amb l'ensenyança de Freud que deia que no hi hauria d'haver-hi una interpretació del món com homogeni. Que va en contra de la felicitat. Que la riquesa del mon i la seva viabilitat depèn de que cadascú pugui fer-se valer a la seva manera.

L'encàrrec administratiu que rep el Treball Social és integrar en la societat, és el mateix que passa amb altres disciplines, per que així, suposadament, tots serem iguals i per tant, feliços.

Dipòsit legal B-24256-2010. ISSN 2013-8539

Segons les teories els fins del Treball Social tenen a veure amb la relació que estableix el subjecte amb el seu entorn o en interacció en el seu medi. Per la psicoanàlisi, el seu empeny és ajudar a descobrir què és el més singular de cadascú. Un a Un. Ajudar a desxifrar l'inconscient. A llegir el que no sabem de nosaltres mateixos, per descobrir el més singular que normalment està amagat en la infància amb les identificacions, prejudicis, inhibicions, pors, etc.

Insistint en l'articulació entre el subjectiu i lo social, ja fa molt de temps, en el 1999, vaig adaptar una frase de M. Bassols fent-la meva, per definir la meva particular pràctica en treball social. La vaig reconvertir en el meu objectiu professional: "ajudar al subjecte a construir un entorn en el que poder sostenir-se".

En una conferencia a Barcelona, d'abans de 1999 E. Laurent tenia una idea similar. Ell deia que no es tracta de comprendre, es tracta de saber què fer per ajudar a algú a triar el seu propi destí. I aquí el concepte d'ajut m'obliga a precisar que no es tracta d'una posició on un té o un sap, i l'altre no. Més aviat es tracta d'anar modulant la producció d'un buit no ocupat per algú que sap. L'ha té d'omplir el propi subjecte.

Aquest concepte d'ajut es refereix a col·laborar amb l'altre a triar el seu propi destí, les pròpies decisions que ell pugui sostenir.

Notes

[i] Mariano Arias Paramo. El Basilisco nº II. Historia del pensamiento. "J.P. Sartre vivo". Oviedo. Pág. 2

[ii] J. Lacan. Escritos 2. "La ciencia y la verdad". Editorial Siglo XXI, pág. 837

[iii] J. Lacan. Escritos 2. "Posición del inconsciente". Editorial Siglo XXI, pág. 820

[iv] E. Laurent "El psicoanálisis es una práctica". La Brújula. Seminario digital de la Comunidad Madrileña de la ELP nº 67. 2006

[v] A. Capellas. "La transferencia en el Treball Social". Revista Materials del COP nº11

[vi] S. Freud. "El Malestar en la cultura". Editorial Biblioteca Nueva. Pág. 3025

Bibliografia

J. Lacan. El Seminario. Libro 4. La relación de objeto. Editorial Paidós.

S. Freud. "Psicología de las masas y análisis del yo" Editorial Biblioteca Nueva.

A. Capellas. "L' Acollida". Revista Desenvolupa nº 34, any 2012.

http://pablodelarosa.sitios.uva.es/sites/pablodelarosa.sitios.uva.es/files/art%C3%ADculo%20metodolog%C3%ADa%20trabajo%20social.pdf

E. Molleda Fernández. "Dirigir un Centro de Servicios Sociales: Un uso posible del psicoanálisis", en: http://nucep.com/wp content/uploads/2012/09/Esperanza-Molleda-Fernandez_DIRIGIR-UN-CENTRO-DE-SERVICIOS-SOCIALES.pdf